

УДК 378.147.88

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Бец Ірина Олександрівна
м.Хмельницький

У статті представлено обґрунтування педагогічних умов формування науково-дослідницької компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Ключові слова: науково-дослідницька компетентність, майбутні офіцери-прикордонники, педагогічні умови формування науково-дослідницької компетентності, фахова підготовка, Державна прикордонна служба України.

Вступ. Проблема формування науково-дослідницької компетентності як частини професійної компетентності військового фахівця є досить актуальною, оскільки в системі вищої освіти важливе значення має формування не тільки професіонала, але й дослідника, здатного швидко адаптуватися до нових умов, знаходити рішення різних проблем, тобто такого, що володіє науково-дослідницькою компетентністю.

Метою статті є аналіз педагогічних умов формування науково-дослідницької компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Результати дослідження. Для визначення педагогічних умов формування дослідницької компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників велике значення мають наукові дослідження з практики організації науково-дослідницької та навчально-дослідницької роботи студентів (Е. Елютін, І. Лернер, П. Підкасистий, В. Сластьонін та ін.), дослідження з проблеми формування дослідницьких умінь у студентів під час навчальної діяльності (П. Романова, В. Ушачева та ін.), з питань розвитку науково-дослідницької культури майбутнього фахівця (Т. Климова та ін.). Психолого-педагогічні проблеми науково-дослідницької діяльності студентів проаналізовано також у працях С. Архангельського, В. Андрєєва, Ю. Бабанського, В. Давидова, В. Крутецького та ін., особливості дослідницької діяльності студентів, форми і види співробітництва викладачів і студентів – Л. Аксьонова, Б. Сазонова, Н. Сичкової та ін.).

Окрім цього, для визначення педагогічних умов формування науково-дослідницької компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників важливе значення має визначення особливостей цієї роботи, насамперед з'ясування мети, передумов, а також підходів та принципів організації цієї роботи. Зокрема на основі урахування структури й змісту науково-дослідницької

діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників в сучасних умовах, а також напрямків розвитку інноваційних процесів в професійній освіті можна визначити такі цілі підготовки майбутнього офіцера-прикордонника до науково-дослідницької діяльності:

- формування спеціальних знань та науково-дослідницьких умінь, навичок;
- формування наукового світогляду й потреби в постійному розвитку індивідуально-професійних якостей, необхідних для ефективного вирішення завдань майбутньої службової діяльності.

Серед основних теоретичних підходів до формування науково-дослідницької компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників необхідно назвати, по-перше, системний, який вимагає дотримання цілісності й структурності науково-дослідницької компетентності, урахування всієї сукупності його внутрішніх і зовнішніх зв'язків та розгляд об'єкта дослідження у взаємозв'язку кількісних і якісних змін; по-друге, інтегративний підхід, що ураховує оптимізацію, структуризацію змісту навчання й наукового дослідження, інтеграцію змісту професійної та педагогічної підготовки, логіку й взаємозв'язок різних етапів науково-дослідницької діяльності офіцерів-прикордонників; та, по-третє, наукознавчий підхід, який передбачає глибокий теоретичний аналіз наукової інформації, ідей, гіпотез і концепцій в інформаційному суспільстві та професійному середовищі.

Серед принципів роботи з формування у майбутніх офіцерів-прикордонників науково-дослідницької компетентності можна виділити базові, що характеризують основу розробки змісту й організації процесу формування науково-дослідницької компетентності загалом, і специфічні, що відображають особливості цієї роботи. Серед базових принципів слід вказати на принципи системності, безперервності, комплексності, інтегративності та науковості. Специфічними принципами роботи з формування у майбутніх офіцерів-прикордонників науково-дослідницької компетентності є принципи інноваційності, прогностичності, принцип інтеграції навчальної, позанавчальної та інноваційно-дослідницької діяльності курсантів та соціально-економічної обумовленості змісту підготовки.

Аналіз процесу формування науково-дослідницької компетентності курсантів військового вузу дозволив установити,

що вона формується в процесі науково-дослідницької роботи курсантів при створенні, по-перше, загальноузівських умов продуктивності науково-дослідницької діяльності, а по-друге, власне педагогічних умов науково-дослідницької роботи курсантів. Умови організації науково-дослідницької діяльності загалом залежать від педагогічного колективу вузу як цілого, від діяльності керівництва вузу. Проте необхідно зазначити, що безпосередньо на формування науково-дослідницької компетентності курсантів має вплив викладач. Він створює умови для формування науково-дослідницької компетентності курсантів другого рівня – педагогічні умови науково-дослідницької роботи курсантів. На думку В. Риндак, педагогічні умови є вирішальним фактором результативності, так як вони складають те середовище, в якому необхідні явища, процеси виникають та розвиваються. До педагогічних авторок зараховує ті умови, що їх свідомо формують у навчальному процесі та які забезпечують найбільш ефективне формування і перебіг необхідного процесу [5, с. 120].

Такі вчені, як С. Арсенова, С. Архангельський, М. Байдан, В. Бордовський, А. Братухський, А. Валицька, В. Журавльов, А. Зиновьев, А. Новиков, М. Скоткін, В. Сластьонін та ін. вважають, що формування важливої якості сучасного фахівця – науково-дослідницької компетентності відбувається насамперед в науково-дослідницькій діяльності у навчальному закладі. Власне науково-дослідницька діяльність у навчальному закладі є комплексом об'єктивних умов формування професійної компетентності фахівця.

Урахування цих положень, а також компонентного складу науково-дослідницької компетентності курсанта дозволило однією з важливих педагогічних умов формування науково-дослідницької компетентності у майбутніх офіцерів-прикордонників визначити розвиток у них мотивації до науково-дослідницької діяльності. На важливість цієї умови вказувало багато дослідників. Зокрема, К. Абульханова-Славська, Г. Костюк, С. Максименко, С. Рубінштейн, А. Маркова, Д. Узнадзе зазначають, що для підвищення ефективності навчально-професійної діяльності майбутніх фахівців важливо глибоко розуміти й постійно вдосконалювати їх потребнісно-мотиваційну сферу. Як підкреслював С. Рубінштейн, «мотив як спонукач – це джерело дій» [7, с. 401]. Н. Мешков та А. Реан звертали увагу на те, що «сильні» і «слабкі» студенти відрізняються не рівнем інтелекту, а силою, якістю і типом мотивації навчальної діяльності. Учені підкреслювали, що висока позитивна мотивація може компенсувати недостатній рівень знань, умінь та навичок. Натомість яким би здібним і ерудованим не був студент, без бажання і прагнення до навчання – високих успіхів він не досягне [7, с. 401].

Дослідники вказують на різні шляхи підвищення мотивації курсантів до науково-дослідницької діяльності: спонукати їх формулювати свої ідеї, висувати здогади, альтернативні пояснення; давати їм можливість досліджувати свої припущення у вільній та невимушеній обстановці, не бачись зробити помилку (В. Риндак) [5, с. 125], забезпечувати особистісне залучення курсанта у процес навчання, розвивати пізнавальну активність, інтелектуальну ініціативу і самостійність у виборі шляхів наукового дослідження (Л. Подоляк і В. Юрченко) [4, с. 167], розвивати в курсантів самостійність та вміння вирішувати складні завдання пошукового характеру (А. Алексюк, Л. Арістова, Б. Єсіпов, Н. Кузьміна, Я. Коменський, І. Лернер, М. Махмутов, П. Підкасистий, М. Скоткін та ін.).

Окрім цього, для формування у майбутніх офіцерів-прикордонників науково-дослідницької компетентності важливе значення має відповідний вибір методів роботи. Серед різних методів навчання окремо слід вказати на дослідницький метод, який бере свій початок з останньої третини XIX ст. Дослідницький метод став протилежністю до методу завчання навчального матеріалу, створював у навчальному закладі атмосферу захопленості навчанням. Як зазначають В. Галузьяк, М. Сметанський, В. Шахов, сутність дослідницького методу полягає в організації

пошукової, творчої діяльності учнів, спрямованої на розв'язання нових для них проблем. Учитель пропонує для самостійного дослідження ту або іншу проблему, застосовуючи необхідні для цього знання, засоби і способи діяльності. Виконуючи завдання, теоретичні і практичні дослідження, учні осмислюють проблему, обґрунтовують гіпотези щодо її розв'язання, планують їх перевірку, здійснюють пошук і приходять до остаточного результату. При цьому їхня пізнавальна діяльність за структурою наближається до дослідницької діяльності вчених [3, с. 160–161]. Якраз дослідницький метод забезпечує зв'язок навчання з життям, сприяє глибокому розумінню теорії, виробленню вміння гнучко застосовувати набуті знання на практиці, активізує пізнавальну діяльність курсантів, ознайомлює з методами наукового пізнання.

У вищому навчальному закладі проведення лекційних і семінарських занять з англійської мови з використанням методів і прийомів дослідницької технології передбачає використання таких завдань: завдання-проблеми, проблемні питання, евристична бесіда, самостійна пошуково-дослідницька робота, творча робота, моделювання. Саме ці завдання, як зазначають педагоги та психологи (К. Абульханова, В. Ягупов) є дієвим засобом формування всіх компонентів науково-дослідницької компетентності та їхнє цілісне формування в діяльності.

В. Риндак та А. Хуторської вказують на те, що велике значення для формування компетентностей мають евристичні методи. А. Хуторської веде мову про декілька таких евристичних методів: метод смислового бачення, метод образного бачення, метод символічного бачення, метод евристичних питань, метод порівняння, метод евристичного спостереження, метод евристичного дослідження, метод конструювання понять, метод конструювання правил, метод прогнозування, метод помилок, метод конструювання теорій та ін. [8, с. 129–137]. А. Хуторської підкреслює, що при цьому викладач допомагає курсантам створювати нові знання чи розуміння, формулювати проблеми, робити власні відкриття [8, с. 194].

Третя умова стосується ще одного компонента науково-дослідницької компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників – операційного. У цьому зв'язку йдеться про формування дослідницьких умінь у курсантів через участь у роботі військових наукових товариств та стажування на кордоні. На нашу думку, формуванню науково-дослідницької компетентності особливим чином сприяє участь курсанта у військово-науковому товаристві, тому що діяльність товариства спрямована на прилучення курсанта до науково-дослідницької діяльності. Вона допомагає формувати усі компоненти науково-дослідницької компетентності. Зокрема, таке завдання військово-наукової роботи слухачів і курсантів, як формування в слухачів і курсантів інтересу до військово-наукової творчості допомагає формувати ціннісно-мотиваційний компонент науково-дослідницької компетентності; навчання методиці й способам самостійного вирішення науково-технічних завдань і навичок роботи в наукових колективах – операційний компонент; розвиток творчого мислення й самостійності, поглиблення й закріплення отриманих при навчанні знань – когнітивний компонент.

Основними формами роботи у військово-наукових товариствах є:

- виконання планових наукових робіт навчального закладу;
- моделювання професійних, соціальних процесів і оперативно-розшукових дій;
- виконання завдань дослідницького характеру під час стажування;
- розробка наукових доповідей, повідомлень і рефератів з актуальних питань прикордоннології, військової проблематики й виступи з ними на засіданнях військових наукових товариств, наукових семінарах і конференціях;
- участь у винахідницькій і раціоналізаторській діяльності;
- участь у конкурсах на кращі наукові праці, виконані у навчальному закладі.

Робота військово-наукового товариства допомагає впровадити в курсантському середовищі цінності науково-дослідницької діяльності як основу розвитку професійної компетентності майбутнього офіцера-прикордонника. Діяльність військово-наукового товариства допомагає збагатити курсантів науковими знаннями, що сприяють їхньому творчому саморозвитку та самовизначенню, а також створити єдине освітньо-культурне, дослідницьке поле для спільної діяльності педагогічного й курсантського колективів, для дослідження актуальних проблем.

У роботі військово-наукового товариства дослідницькі уміння можна формувати за допомогою кількох методів. По-перше, це індивідуально-ситуативне залучення курсантів у дослідницьку діяльність: визначення проблеми, що її повинні вирішити курсанти, усвідомивши її, поставивши мету діяльності. По-друге, це індивідуально-середовищна опора у взаємодії з курсантами: викладач уточнює тему й створює необхідне освітнє середовище, зокрема з'ясовує, які форми навчання допомагають досягти мети й виконати програму дослідження. Курсанти з особистого досвіду дають відповіді, на основі яких викладач разом з ними класифікує способи вирішення проблеми, а потім знову разом з курсантами корегує програму дослідження. Далі важливе значення має алгоритмізоване виконання курсантом дослідницької роботи, зокрема створення перспекту дослідницької роботи, розробка індивідуальної програми й конкретного навчального або наукового завдання, колективне обговорення й систематизація отриманого проєктивного матеріалу, а також оцінка досягнутих результатів, формування остаточної позиції при вирішенні проблеми.

Беручи участь у діяльності військово-наукового товариства, курсант завжди перебуває в ролі дослідника: він повинен відчувати незадоволеність від власного незнання або нестачі знань і потребу самостійно знайти інформацію, вирішувати проблеми, висувати припущення, альтернативні рішення. Загалом підготовку фахівця-дослідника можна вважати повноцінною, коли курсант може поставити проблему, запропонувати варіанти її рішення, зробити висновки, узагальнення, які можна використовувати в новій ситуації.

Окрім роботи у військово-наукових товариствах, великі можливості для формування науково-дослідницьких умінь курсантів дає стажування. Військове стажування організують з метою набуття слухачами й курсантами досвіду виконання посадових обов'язків за посадовим призначенням. Стажування проводиться у підрозділах Державної прикордонної служби для закріплення знань і удосконалення практичних навичок з урахуванням посадового призначення. Кафедра англійської мови, на яку покладене керівництво стажуванням курсантів-філологів, розробляє програму її проведення та індивідуальні завдання для кожного курсанта. Індивідуальні завдання містять систему емпіричних методів наукового дослідження, за допомогою яких можна перевірити теорію проблеми. У прикордонних підрозділах курсант працює з літературними джерелами, проводить експериментальне дослідження, спостерігає за подіями й обробляє дані спостереження, впроваджує результати теоретичного дослідження в практичну діяльність.

Окрім цього, особливе значення для ефективності процесу формування науково-дослідницької компетентності курсанта має особистість викладача англійської мови, що проводить заняття з курсантами та організовує діяльність наукового товариства. Однією з умов його успішної діяльності є здатність забезпечити мотивацію курсантів до науково-дослідницької діяльності, його уміння викликати у них інтерес до навчальної дисципліни, емоційне сприйняття проблеми, підкреслити значущість цього знання для становлення як майбутніх офіцерів. У цьому випадку підтверджується істина про те, що не можна навчити іншого тому, чим не володієш сам. Значною мірою від викладача також залежить, якою буде атмосфера роботи та відносини з курсантами. В. Кан-Калик веде мову про те, що атмосфера емоційного благополуччя у групі залежить від стилю

педагогічного спілкування викладача. На думку вченого, професіоналізм педагога саме в тому й полягає, щоб подолати об'єктивні труднощі педагогічного спілкування з курсантами через різницю в рівні їх підготовленості, щоб допомогти кожному курсанту набути впевненості в навчанні та спілкуванні [1].

Багато дослідників звертають увагу на важливість створення необхідного емоційного середовища для саморозвитку і самоактуалізації курсантів, підтримання допитливості й «пізнавального» психологічного клімату в курсантській групі. Є. Шиянов та І. Котова підкреслюють, що позитивні емоції забезпечують більш високі результати навчальної діяльності. Без них, на думку дослідників, легко виникає агресивність [9, с. 166–167]. Позитивні емоції, в тому числі інтелектуальні емоції здивування, радості, захоплення від почуття нового, контрастів та змін, викликають прагнення приносити радість один одному, сприяють встановленню довірливих відносин, допомагають зберегти високу навчальну мотивацію [9, с. 166–167]. З. Слєпкань також підкреслює, що позитивні емоції в навчанні істотно впливають на стан розумової та фізичної діяльності. Піднесення, ентузіазм допомагають людині досягти результатів, яких чітких розрахунком передбачити не може [6, с. 71]. Загалом дослідники однак стайні щодо важливості емоційного ставлення до навчання. З огляду на це четвертою умовою формування науково-дослідницької компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників слід назвати організацію відповідної взаємодії курсантів і викладачів.

Ю. Орлов звертає увагу на важливість побудови взаємин між педагогом і студентом на засадах рівності та діалогічності. Ознакою діалогу при цьому є рівноправність позицій викладача та студента. Це означає, що викладач повинен намагатися уникати категоричних приписів, не ставитися до студентів як до пасивних об'єктів своїх впливів, зважати на їх психічний стан, поважати життєвий досвід, переконання та цінності [2].

Для ефективного педагогічного діалогу, зазначають Л. Подольак та В. Юрченко, викладач повинен намагатися зрозуміти курсантів та об'єктивно їх оцінювати, емоційно відгукватися на їхні емоційні стани та поведінку. Обирати щодо кожного курсанта такий спосіб звертання, в якому найкраще поєднувався б індивідуальний підхід з утвердженням колективістських принципів моральності [4, с. 255].

У цьому випадку навчання повинно набути для курсантів життєвого сенсу, приносити задоволення, давати можливість пережити успіх, усвідомлювати своє особистісне та професійне зростання. Щодо цього В. Риндак зазначає, що ситуація успіху є на кожному етапі навчальної діяльності засобом виховання позитивного ставлення до навчання та одночасно вона стає умовою переростання позитивного ставлення в активне, усвідомлене, творче ставлення до діяльності загалом. Дослідниця підкреслює, що створення викладачем ситуації успіху в процесі навчання дозволяє активізувати та формувати мотивацію досягнення, суттєво підвищити рівень позитивної емоційності молодих людей, унеможливити перевтому, гіпернапругу, тривожність та інші негативні психічні стани; найбільш повно розкрити та проявити особистість студента [5, с. 122].

У цьому випадку йдеться про те, що незважаючи на те, що навчання у військовому вузі ґрунтується на твердій регламентації діяльності курсанта, суворій дисципліні й підпорядкуванні командирам, для майбутнього офіцера, що готується виконувати командирські, виховні, дослідницькі функції, створення ситуації успіху є запорукою формування його професійної компетентності й, як її частини, науково-дослідницької. Адже ситуації успіху дозволяють пережити радість досягнення, усвідомити свої здібності, повірити в себе, у свої можливості.

Висновки. Основними педагогічними умовами формування у майбутніх офіцерів-прикордонників науково-дослідницької компетентності є розвиток у них мотивації до науково-дослідницької діяльності; використання в освітньому процесі до-

слідницьких та пошукових методів роботи для розвитку когнітивного компонента науково-дослідницької компетентності; формування дослідницьких умінь через участь курсантів у роботі військових наукових товариств та стажування на кордоні; організація взаємодії курсантів і викладачів на основі діалогу

та створення викладачем ситуації успіху при організації науково-дослідницької роботи.

Перспективами подальших досліджень є обґрунтування методичних рекомендацій щодо формування науково-дослідницької компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Література і джерела

1. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
2. Орлов Ю.М. Восхождение к индивидуальности: кн. для учителя / Ю. М.Орлов. – М.: Просвещение, 1991. – 287 с
3. Педагогіка : навч. посіб. / В. М. Галузяк, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. – 3-тє вид., випр. і доповн. – Вінниця : Держ. картогр. ф-ка, 2006. – 400 с.
4. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: Підручник / Л.Г.Подоляк, В. І.Юрченко. – 2-ге вид. – К. : Каравела, 2008. – 352 с.
5. Рындак, В. Г. Личность Творчество. Развитие: Учеб. пособие по педагогике творчества / В. Г.Рындак, А. В.Москвина. – М.: Педагогический вестник, 2001. – 290 с.
6. Слєпкань З.І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: Навч. посіб. / З.І.Слєпкань. – К.: Вища шк., 2005. – 239 с.
7. Туркот Т.І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т.І.Туркот. – К.: Кондор, 2011. – 628 с.
8. Хуторской А.В. Развитие одаренности школьников. Методика продуктивного обучения: пособие для учителя / А.В.Хуторской – М.: ВЛАДОС, 2000. – 320 с.
9. Шиянов Е.Н. Развитие личности в обучении: Учеб. пособие для студентов пед. вузов / Е.Н.Шиянов, И. Б.Котова. – М.: Академия, 2000. – 288 с.

В статье представлено обоснование педагогических условий формирования научно-исследовательской компетентности будущих офицеров-пограничников.

Ключевые слова: научно-исследовательская компетентность, будущие офицеры-пограничники, педагогические условия формирования научно-исследовательской компетентности, профессиональная подготовка, Государственная пограничная служба Украины.

The paper presents the study of pedagogical conditions of the research competence of officers and border guards.

Keywords: research competence, future officers, border guards, pedagogical conditions of research competence, professional preparation, the State Border Guard Service of Ukraine.